

УДК 378.091.212–054.62(477–25)«19»

**СТУДЕНТИ–ІНОЗЕМЦІ
В КИЇВСЬКИХ ВИШАХ ПОЧАТКУ ХХ СТ.
FOREIGN STUDENTS IN KYIV UNIVERSITIES
IN EARLY 20TH C**

Чуткий А. І.,

доктор історичних наук, доцент, доцент
кафедри давньої та нової історії України,
Київський національний університет ім. Тараса
Шевченка (Київ, Україна), e-mail:
andr32_ukr@ukr.net

Chutkyi A. I.,

Doctor of Historical Sciences, associate Professor,
Department of Ancient and Modern History of
Ukraine, Taras Shevchenko National University of Kyiv
(Kyiv, Ukraine), e-mail: andr32_ukr@ukr.net

На підставі виявлених особових справ студентів–іноземців, що навчались у Київському комерційному інституті, досліджуються міжнародні відносини України у сфері освіти на початку ХХ ст. Київський комерційний інститут, як ключовий об'єкт дослідження цієї теми, обрано в зв'язку з його приватним статусом та статусом першого в Україні вишу економічного профілю. Це дозволяє розглядати його як більш «чистий» об'єкт вивчення в усіх відношеннях. До того ж вивчення питання про навчання у ньому іноземців проявить і міру розвитку вітчизняної економічної науки та освіти, а також і міжнародні економічні зв'язки України того часу, що є вкрай важливими і перспективними темами для наукових студій.

Виявлені архівні документи дозволяють вести мову про наявність студентів–іноземців у цьому київському виші напередодні Першої світової війни. У переважній більшості це були піддані Німецької та Австро–Угорської імперій, що пояснювалось як географічною близькістю цих країн, так і їх особливо тісними економічними взаєминами з підвладними Російській імперії українськими землями.

В цілому ж виявлені особові справи студентів іноземного походження, які навчались у Київському комерційному інституті, засвідчують, що вони були представниками інших європейських етносів. Це дозволяє розглядати дану тему і як одне зі свідчень співпраці України у сфері освіти на європейському просторі.

Ключові слова: етнічна історія, всесвітня історія початку ХХ ст., європейський вектор відносин України, етнічна структура студентства, історія Києва, національна політика.

On the basis of personal profiles of foreign students, who studied at the Kyiv Commercial Institute, we have studied this facet of Ukraine's international relations in early 20th c. The Kyiv Commercial Institute has been chosen as a principal object of this research owing to its being a private and the first Ukrainian university of the economic profile. This allows one to examine it as a more «pure» study object in all respects. Moreover, studying question concerning foreign students' studying in the Institute will indicate an extent to the national economic science and education were developed as well as the economic relation of Ukraine at that time, which is extremely important for scientific studios.

The documents found in archives show that there were foreign students at the Institute before WWI. For the most part they were subjects of German and Austria–Hungarian Empire, which can be explained not only by their geographical closeness but by the especially tight economic relations with the Ukrainian lands under Russian Empire.

The personal profiles of foreign students, who studied at the Kyiv Commercial Institute, show that all of them were from different European ethnoses. This allows to consider this topic as an evidence of Ukraine's cooperation in the field of education in the European environment.

Keywords: ethnical history, World history early 20th c., European relationships with Ukraine, ethnical structure of the student community, Kyiv history, national politics.

На сьогодні одним з пріоритетних напрямів зовнішньої політики України є прагнення до євроінтеграції. Воно обумовлено тим, що саме країни ЄС належать до провідних країн світу за рівнем економічного розвитку, наукою, освітою, та зрештою – за рівнем життя. Отже, прагнення

України долучитись до цього «клубу успішних» країн цілком природне. Проте це прагнення має і давню історію, що сягає витоків української державності та засвідчує органічну включеність України у європейський соціокультурний простір. Зокрема, ще великі київські (а потому і галицько–волинські) князі саме західний вектор вважали пріоритетним серед зовнішньополітичних, економічних та культурних зв'язків підвладних їм українських земель. Аналогічно чинили й українські гетьмани XVII–XVIII ст. Навіть у період бездержавності, що охоплює час від кінця XVIII – до початку ХХ ст., ця тенденція не уривалась, що є особливо показовим, оскільки у той час ці відносини відбувались за умов панування над Україною метрополій, одна з яких мала мало спільного з європейським світом за винятком хіба що зовнішнього нальоту європейськості.

Закономірно, що вивчення взаємин України з іншими країнами Європи є особливо цікавим саме у цей період історії. До того ж цьому аспекту не приділялось особливої уваги: в радянський період його заступали радянсько–українські взаємини, а в новітній – взаємини пізнішого періоду відновлення українського державотворення у 1917–1921 рр., та й то в політичній площині.

У цьому дослідженні пропоную поглянути на зворотній бік цих взаємин – навчання вихідців з інших європейських держав у вишах в Україні початку ХХ ст., оскільки це показує обопільність взаємин України з іншими європейськими країнами, а отже і підтвердження їх глибокої вкоріненості, оскільки на той час Україна не була самостійним суб'єктом міждержавних взаємин. Питання вивчається на прикладі студентського контингенту Київського комерційного інституту (далі – ККІ) в зв'язку з його приватним статусом та статусом першого в Україні вишу економічного профілю. Це дозволяє, по–перше, розглядати його як більш «чистий» об'єкт вивчення в усіх відношеннях. А по–друге, вивчення питання про навчання у ньому іноземців проявить і міру розвитку вітчизняної економічної науки та освіти, а також і міжнародні економічні зв'язки України того часу.

Одразу ж зазначу, що першість серед представників інших європейських країн серед студентів ККІ належала полякам, але це були переважно вихідці з підвладних Російській імперії земель, а тому вони не можуть сприйматись як цілковиті іноземці, тим більше, що чимало із них походило із власне українських земель. Теж саме стосувалось і вихідців з Прибалтики та Фінляндії. Тому їх поява у ККІ була закономірною.

Цікавішою є справа з навчанням у ККІ вихідців з тих європейських країн, що зберігали самостійність, а отже поява вихідців з цих країн серед студентів ККІ – свідчення інформованості про освітній простір України поза межами її метрополії. Серед них лідерство за кількістю належало вихідцям з Австро–Угорської та Німецької імперій, тоді як представники інших країн були одиничними. Така ситуація пояснюється з однієї сторони географічною близькістю, а з іншої – додатково

засвідчує особливо тісні контакти України з цими країнами навіть у сфері освіти. З виявлених справ вихідців з інших держав 5 представляли Німецьку імперію і стільки ж – Австро–Угорську.

До виявлених вихідців з Німецької імперії, котрі навчалися у ККІ, належали Леопольд (Леонід) Отточко, Макс–Генріх Вешке, Марія–Тереза Левінсон, Лотар–Вольдемар–Егмант Пайнер та Зигмунд–Мар'ян Гржесков'як. Їх біографії доволі цікаві, оскільки засвідчують міру та характер взаємин Німецької імперії з Україною на початку ХХ ст.

Перший з цих студентів Леопольд (Леонід) Отточко, як слідує з копії метричної виписки, народився у 1891 р. в маєтку поблизу Мінська у родині мінських міщан німецького підданства [22, арк. 7]. При цьому хресною матір'ю виступала сестра його рідної матері, що дозволяє вести мову про їх певне укорінення на білоруських землях. З 1902 по 1911 р. він навчався у Мінському комерційному училищі. Цікаво, що в атестаті училища його знання німецької та російської мов були оцінені однаково – на «3», тоді як французької мови – на «4» [22, арк. 2]. Весь час від моменту народження і до вступу в інститут, за даними поліції, Л.Отточко проживав у Мінській губернії [22, арк. 9–10], але при цьому залишався германським підданим [22, арк. 12]. Влітку 1912 р. Л. Отточко подав заяву про вступ до ККІ і майже одночасно – також і до Ново–Олександрійського інституту сільського господарства та лісництва (Люблінська губ.) [22, арк. 3–4]. Оскільки на цьому його особова справа припиняється, то можна припускати, що до навчання у ККІ він так і не приступив внаслідок вступу до іншого вишу.

Макс–Генріх Вешке поступив до ККІ у вересні 1913 р. У поданій заяві про вступ він зазначив, що закінчив Київське реальне училище св. Катерини і що в Києві мешкав за адресою: вул. Пушкінська 34, кв.3 [14, арк. 5]. Так само у вересні 1913 р. М. Вешке отримав від київського губернатора дозвіл на проживання в імперії терміном на 1 рік [14, арк. 6]. Як слідує з копії свідоцтва про народження М. Вешке народився у Києві 6.04.1894 р. «батьки: купець Пауль Юліус Вешке ... і його дружина Цецилія Єлена ... обоє євангельсько–лютеранського віросповідання» [14, арк. 7]. Враховуюче те, що хресними батьками також були представники німецького купецтва (як видно з вище зазначеного документа), то це тільки додатково підтверджує проживання у Києві на початку ХХ ст. цілої групи німецьких підприємців, а отже і зацікавленість господарського комплексу Німецької імперії у продукції з українських губерній Російської імперії. Наскільки тривалим було таке проживання можна судити по особі того ж таки М. Вешке, котрий народився і виріс у Києві, де й здобув середню освіту. При цьому з атестату училища видно, що його знання з російської та німецької мов були оцінені на одному рівні, що тільки підтверджує постійність його мешкання у Києві [14, арк. 8–9].

30.06.1914р. М. Вешке звернувся до керівництва інституту з проханням видати всі його документи

[14, арк. 4]. Ця заява має розписку М. Вешке в отриманні ним закордонного паспорта, датовану 17.07.1914 р., а отже він виїхав за межі Російської імперії. Оскільки все це робилось одразу ж після сумнозвісного «сараявського пострілу», то можна стверджувати про усвідомлення у суспільстві неминучості війни.

Так само з Києва походив і ще один виявлений серед студентів ККІ німецький підданий Лотар–Вальдемар–Едгар Пайнер. З його особової справи слідує, що він подав заяву про вступ до інституту у січні 1913 р., але у зв'язку із затримкою надання свідоцтва про політичну благонадійність розпочав навчання з вересня 1913 р. [23, арк. 6, 12]. З копій документів з його особової справи в архіві інституту слідує, що він народився у Києві 9.10.1892 р. в родині німецьких підданих лютеранського віросповідання і з 1909 по 1912 р. навчався у Київському комерційному училищі Товариства розповсюдження у м. Києві середньої комерційної освіти. При цьому в атестаті найвищий бал (відмінно) він мав з німецької мови [23, арк. 13]. З копії свідоцтва про народження слідує, що як його біологічний, так і хресний батько були німецькими купцями, що мешкали у Києві [23, арк. 14]. Німецьке консульство надало посвідчення, що до вересня 1914 р. Л.–В. Е. Пайнер має відстрочку від військового призову [23, арк. 15]. На цьому у його справі йде хронологічна лакуна.

28.07.1920 р. Л.–В. Е. Пайнер подав до керівництва інституту заяву з проханням видати всі його документи і при цьому зазначив, що мешкає на Хрещатику (за тією ж адресою, що й у 1913 р.) та є німецьким громадянином [23, арк. 1]. В цій заяві Л.–В. Е. Пайнер, зокрема, зазначив, що «був на початку війни 1914 р. засланий до Сибіру» і що «всі папери інституту були у мене відібрані поліцією та не повернені»; а своє прохання про повернення всіх своїх документів з архіву інституту пояснював тим, що невдовзі виїжджає до Німеччини, де планує поступити «в один з німецьких комерційних інститутів» [23, арк. 1]. Ця інформація, по–перше, підтверджує дані про масові депортації підданих воюючих з Російською імперією держав на початку Першої світової війни (в даному контексті – також і пересічних осіб, що засвідчує їх загальний масштаб), а по–друге – засвідчує, що після війни частина таких осіб змогла повернутися до України, хай і для подальшого виїзду до Німеччини. Але у даному випадку таке повернення (або принаймні звернення про повернення своїх документів) датоване остаточним встановленням радянської влади у Києві. А враховуючи те, що Л.–В. Е. Пайнер продовжував залишатися громадянином Німеччини, можна вести мову і про те, що саме радянська влада (а не попередні українські національні уряди) мала особливо дружні відносини із цією державою, що своєю чергою дає ґрунт для подальших досліджень питання більшовицько–німецької співпраці.

Марія–Тереза–Герміна Левінсон народилась 10.11.1894 р. в родині німецького купця в Одесі [19, арк. 9], а середню освіту здобула у жіночій

гімназії при Київській євангельсько-лютеранській церкві, в якій навчалась з 1908 по 1912 р. [19, арк. 5, 7]. У вересні 1913 р. М.–Т.–Г. Левінсон подала заяву про вступ до ККІ, але незабаром прохала про переведення до розряду вільно слухачів, а в січні 1914 р. заявила про припинення навчання у ККІ [19, арк. 3–4, 14].

Зигмунд–Мар'ян Гржесков'як народився 20.04.1891 р. у дворянській родині у маєтку Рудка Бельського повіту Гродненської губернії [17, арк. 13], а на момент вступу до ККІ – мешкав у маєтку Орняни Віленської губернії [17, арк. 11]. Середню освіту він здобув спочатку у Мітавському, а потому у Віленському комерційному училищі (до 1913 р.) і навчався у ККІ у 1913–1914 навчальному році [17, арк. 8, 11]. У особовій картці з архіву ККІ зазначено, що за національністю З.–М. Гржесков'як був поляком і його рідною мовою була польська, а розмовною – польська та російська [17, арк. 16зв]. Отже, маємо справу з вихідцем з польської шляхти, що пройшла нобілітацію і мала маєтки і в межах земель колишньої Речі Посполитої, що опинились під владою Російської імперії. Він не мав особливою лояльності до Німецької імперії, оскільки з початком війни подав прохання про перехід у російське підданство. Проте це могло мотивуватись прагненням уникнути репресій та зберегти свої маєтки, а також й іншими меркантильними міркуваннями. Зокрема, З.–М. Гржесков'як прохав керівництво інституту поновити його в числі студентів у зв'язку з переходом до російського підданства [17, арк. 18]. Зазначаю, що у 1925–1926 рр. велось листування між Народним комісаріатом освіти УСРР та інститутом про надання посвідчення про навчання З.–М. Гржесков'яка у ККІ [17, арк. 1–6].

До власне німців можна додати ще цілу низку справ німецьких колоністів, котрі також навчалися у ККІ [8; 4; 5; 6; 7; 9; 10; 11; 13; 16; 18; 24]. Але оскільки всі вони були підданими Російської імперії (на теренах якої і мешкали), то ці випадки не є проявом власне міжнародних відносин України у сфері освіти. Водночас спільними рисами між власне німецькими підданими та німецькими колоністами були: походження з родин купців і припинення більшістю з них навчання з початком революційних подій 1917 р., хоча німецькі піддані припинили навчання ще на початку Першої світової війни. Ця тотожність дозволяє припускати, що так само як і власне іноземні піддані, іноземні колоністи, котрі перейшли у російське підданство, не сприймали Російську імперію як «свою» країну. На це вказує і та обставина, що в ній вони оселялись у неросійських губерніях і поближче до західного кордону, а також і те, що вони зберегли вірність своїй конфесії (лютеранству) та тримались консолідовано з іншими представниками німецьких колоній (на це вказує перелік хресних батьків, 3–поміж яких не лише такі ж колоністи, але й прямі родичі) в яких вони і мешкали.

Наступну групу іноземців, котрі навчалися у ККІ склали піддані Австро–Угорської імперії, яких було виявлено також п'ятеро осіб.

Хронологічно найпершою з них до ККІ вступила Едуарда–Марія Красницька. Вона народилась 1883 р. у с. Уладівка Подільської губернії в дворянській родині [27, арк. 42]. У 1897–1901 рр. здобула середню освіту у Маріїнській харківській жіночій гімназії, після чого кілька років вчителювала, а в 1907–1908 рр. навчалась у додатковому 8–му класі Київської жіночої гімназії Бейтель [27, арк. 3, 42].

1.07.1908 р. Е.–М. Красницька подала заяву про вступ до ККІ [27, арк. 1], тобто одразу ж після реорганізації Вищих комерційних курсів в інститут і зазначила своєю адресою цукровий завод в Чернігівській губернії. Вона пройшла повний курс навчання в інституті, при цьому у 1911 р. їздила у закордонне відрядження до Швейцарії та Франції [27, арк. 14]. У вересні 1912 р. Е.–М. Красницька прохала правління ККІ про звільнення від плати за навчання внаслідок «скрутних обставин» [27, арк. 19], яке було задоволено у половинному розмірі. При цьому Е.–М. Красницька повідомила про себе, що її місячний бюджет становить 25 руб. з яких 10 руб. витрачається на оренду квартири і ще 8 руб. – на харчування [27, арк. 18а]. В червні 1913 р. Е.–М. Красницька отримала диплом про закінчення ККІ [27, арк. 39]. З невідомих причин її особою на початку листопада 1913 р. цікавилась поліція, але адміністрація вишу відповіла, що вона вибула з інституту у зв'язку із завершенням навчання, адреса її невідома і за час перебування в інституті вона «ні в чому протизаконному помічена не була» [27, арк. 33, 35].

Наступний австро–угорський підданий, Артюр–Казимир Хрощевський народився у 1890 р. у Київській губернії у родині дворян–австрійських підданих, з 1907 по 1911 р. навчався в Уманському комерційному училищі [26, арк. 18, 21], а з осені 1911 р. розпочав навчання у ККІ [26, арк. 38]. Цікаво, що попри іноземне підданство, А.–К. Хрощевський вже на другому році навчання звернувся до адміністрації вишу з проханням про надання позики на оплату за навчання, яке було частково задоволено [26, арк. 36]. У цьому проханні він зазначив, що батько працював на цукровому заводі, де отримував близько 400 руб. на рік, але з 1912 р. втратив роботу [26, арк. 36зв]. У 1913 р. прохання про позику було повторене, оскільки 20 руб., які А.–К. Хрощевський заробляв «уроками», майже повністю витрачались на харчування (6 руб.) та наймання квартири (7,5 руб.) [26, арк. 44–45]. Також у зв'язку із здобуттям А.–К. Хрощевським повної середньої освіти та продовженням навчання у вишій Австро–угорським консульством у Києві йому було надано відстрочку від відбування військового обов'язку на весь період навчання [26, арк. 29–31].

Австрійське підданство виявилось негативним чинником з початком Першої світової війни: відповідно до надзвичайного законодавства такі особи підлягали виключенню з навчальних закладів. Тому вже 7.08.1914 р. А.–К. Хрощевський звернувся до директора ККІ з проханням надіслати його документи київському губернатору у зв'язку

з бажанням прийняти російське підданство [26, арк. 48]. Цим А.–К. Хрощевський засвідчив нелояльність до Австро–Угорської імперії або принаймні нехтування її підданством заради завершення навчання. Чи відбулась реалізація цього наміру – невідомо. Принаймні у січні 1915 р. А.–К. Хрощевський звертався до директора ККІ з проханням не виключати його зі складу студентів як австрійського підданого на час війни, оскільки він має слов'янське походження [26, арк. 9]. Ця інформація була завірена «Товариством допомоги бідним сім'ям поляків, котрі беруть участь у війні та бідуючому польському населенню, котре постраждало від бойових дій» [26, арк. 13] і обумовлювалась тим, що відповідно до «Тимчасових законів воєнного часу» такі особи не повинні були підлягати звільненню з навчальних закладів або іншим репресивним діям [32]. Отже, підданство він не змінив оскільки у законодавстві відкрилась шпарина для обходження репресивних дій у разі слов'янського походження, яке він і мав. Тож він дістав змогу продовжити навчання, зокрема переїхав разом із ККІ в евакуацію до Саратова.

У травні 1916 р. А.–К. Хрощевський звертався (через канцелярію ККІ) до Катеринославського губернського земства з проханням надати йому «місце інструктора при перепису населення або інше підходяще заняття» і посилався на те, що має відповідний досвід (працював рахівником у «Південноросійському агрономічному бюро», рахівником під час перепису населення в Саратові та помічником бухгалтера у головній конторі маєтків поміщика Підгорського) [26, арк. 3]. Одночасно аналогічне звернення (хоча для перепису худоби) було надіслано до Оренбурзької губернської земської управи [26, арк. 4].

На цьому особова справа А.–К. Хрощевського припиняється, а отже повного курсу навчання він так і не закінчив, що підтверджується наступними документами. Так, у 1931 р. з Наркомату закордонних справ СРСР надійшло клопотання про надання з інституту посвідчення про прослухання А.–К. Хрощевським повного курсу, на що було дано відповідь, що в його справі документи відсутні, оскільки вони 20.08.1914 р. були надіслані «до Київського губерніального правління в справі зміни підданства ... і назад не повернені» [26, арк. 1]. Оскільки це клопотання було передано через Наркомат закордонних справ, то це означало, що на той момент А.–К. Хрощевський був іноземним громадянином і мешкав поза межами СРСР.

Інший австрійський підданий Тадеуш Найдер також народився в Україні (у м. Стеблів Канівського повіту Київської губернії у 1887 р.), був православним і в 1908 р. закінчив Друге Київське комерційне училище [21, арк. 1], після чого вступив до ККІ. Проте у 1910 р. внаслідок тяжкого захворювання (малярія та хронічне запалення нирок) тривалий період лікувався (зокрема і за кордоном), а тому вибув з числа студентів ККІ і зміг відновити навчання лише з 1913 р. [21, арк. 13, 23]. В зв'язку з його поновленням у числі студентів ККІ стоїть така обставина як крадіжка

з канцелярії інституту, зокрема і атестату про закінчення Найдером комерційного училища, про що було вміщено спеціальне повідомлення у «Київських губернських відомостях» [21, арк. 17, 22]. Однак вже 8.01.1915 р. Т. Найдер заявив, що бажає вибути з інституту [21, арк. 28]. Як слідує з подальших документів його особової справи, причиною вибуття з інституту став вступ до Чеської добровольчої дружини [21, арк. 33], що дозволяє припускати його чеське походження.

Ще один австрійський підданий Франц–Карл Родзевич народився у 1894 р., середню освіту здобув у Могильов–Подільському комерційному училищі в 1913 р. і того ж року поступив до ККІ [25, арк. 12, 13]. На той час він мешкав у Подільській губернії [25, арк. 4]. Паралельно розглядалось прохання про його усиновлення (одночасно ще з п'ятьма його братами та сестрами, що робило цю справу екстраординарною) дворянином Подільської губернії Владиславом Родзевич, що було задоволено [25, арк. 11, 15]. Зазначу, що з копії метричної виписки видно, що він був незаконнонародженим сином австрійської підданої Казимири Висоцької [25, арк. 14], а отже з моменту усиновлення перейшов у російське підданство. В жовтні 1914 р. він подав прохання про вступ до Єлизаветградського кавалерійського воєнного училища і припинив навчання в інституті [25, арк. 5].

Остання з виявлених в архіві ККІ особових справ студентів цього вишу, котрі були австрійськими підданими – це справа Сергія–Григорійовича Рудольфовича фон–Вацля. Як видно з документів він народився 22.08.1890 р. у Сорокському повіті Бессарабської губернії, був римо–католиком [1, арк. 5]. Показово, що при обряді його хрещення (вчиненому через місяць після народження) у місцевому костюлі був присутній барон Георгій Василько з дружиною Єлизаветою, а він, як відомо, був активним учасником українського національного руху у підвладній Австро–Угорщині Буковині та водночас одним із найбільших буковинських землевласників, маршалок крайового сейму та посол до рейхстагу, брати якого також відігравали помітну роль в політичному житті [34, с. 137]. Закономірно, що присутність такої особи була безперечно не випадковою, засвідчувала його близькість до даної родини. Також хресним батьком зазначений місцевий поміщик Григорій Степанів, рідний батько матері С.–Г. фон–Вацля [1, арк. 5].

У 1910 р. С.–Г. фон–Вацль закінчив комерційне училище у Кишиневі (показавши однакові бали за вивчення російської, німецької і французької мов) та подав заяву з проханням про вступ до ККІ [1, арк. 3, 4]. При цьому зазначив, що постійним місцем проживання є маєток його батька у Білецькому повіті Бессарабської губернії [1, арк. 3].

З країн, котрі у роки Першої світової війни опинились по інший бік фронту щодо Російської імперії належали також вихідці з Болгарії та Османської імперії.

Виходець з Болгарії Костянтин Миколайович Ніколов–Труфешев народився в межах Тирновської

епархії у 1884 р. [20, арк. 11]. Початкову освіту він здобув у Болгарії (в трикласному училищі у рідному м. Горня–Оріховиця), а з 1903 по 1909 р. навчався у Волинській духовній семінарії [20, арк. 10]. До ККІ К. М. Ніколов–Труфешев вступив ще до початку Першої світової війни – у 1909 р. [20, арк. 31]. У жовтні 1911 р. він прохав про поновлення у складі студентів ККІ, оскільки був звільнений ще в лютому 1910 р. через невнесення плати за навчання, і його поновили [20, арк. 20, 31]. Майже одночасно він звернувся з приватним листом до директора інституту М. В. Довнар–Запольського. З цього листа слідує, що у останнього в Софії мешкала племінниця і тому К. М. Ніколов–Труфешев (який на той час перебував у Болгарії) брав зобов'язання виконати якоесь доручення до неї від М. В. Довнар–Запольського [20, арк. 27–28]. Це відповідає біографічним даним про М. В. Довнар–Запольського, бо його старший брат та батьки у 1880–х роках перебралися до Болгарії [35, с. 9; 31, с. 551]. Але водночас це є свідченням тісних взаємин М. В. Довнар–Запольського як директора інституту принаймні з окремими студентами цього вишу, що підтверджує лібералізм останнього.

Невдовзі К. М. Ніколов–Труфешев знов припинив навчання. Як він пояснював у вересні 1913 р. (прохаючи про поновлення у числі студентів, що було задоволено) це відбулось у зв'язку з необхідністю негайно виїхати до Болгарії «внаслідок подій, що розігрались на Балканах (маються на увазі Балканські війни – А. Ч.) ... і стати до лав армії, де і пробув до кінця серпня цього року» [20, арк. 16]. 28 липня 1914 р. (тобто буквально у переддень початку війни) К. М. Ніколов–Труфешев звернувся до директора ККІ з проханням надіслати його метричну виписку до церкви селища Святошина «що було необхідно для мого законного вступу у шлюб» [20, арк. 24], що було задоволено [20, арк. 26].

15 червня 1915 р. К. М. Ніколов–Труфешев подав директору інституту прохання про видачу йому болгарського паспорта у зв'язку з від'їздом «на батьківщину» [20, арк. 2], тобто рівно за чотири місяці до вступу Болгарії у війну на боці Німеччини. Це не могло бути простим збігом, а тому, вочевидь, відбивало усвідомлення в суспільстві наближення саме такої розв'язки. Тим більше, що у лютому 1915 р. К. М. Ніколов–Труфешев прохав продовжити йому дозвіл на проживання у Києві ще на один рік [20, арк. 7]. Тож лише прагненням виїхати до початку бойових дій (і до того ж особі, котра вже мала досвід бойових дій, а отже могла бути знов призвана) можна пояснити, те що він відмовився від свого бажання перебувати у Києві ще рік.

Серед підданих Османської імперії, які навчалися у ККІ вдалось виявити документи по двом особам. Перший з них Амін Ібрагімович Шедід–Хуземі у 1909 р. закінчив Чернігівську духовну семінарію (отже сповідував православ'я) і подав заяву про вступ до ККІ [3, арк. 9]. При цьому він повідомив про себе, що порушив клопотання про перехід у російське підданство [3, арк. 10]. Але

оскільки на цьому його особова справа в архіві інституту припиняється, то це означає, що до навчання він не приступив.

Щодо другої особи турецьких підданих, то це Султана Самойловна Яфет–Кемаль, яка подала заяву про вступ до ККІ в серпні 1911 р. після закінчення Євпаторійської жіночої гімназії [2, арк. 26]. Однак вже за два тижні вона подала нову заяву до ККІ в якій зазначала, що «не маючи можливості внаслідок обставин, що склались» бути слухачкою інституту прохала переслати її документи до канцелярії Київських зуболікувальних курсів доктора Головчинера [2, арк. 26]. З її документів слідувало, що вона народилась 1891 р. у Євпаторії в родині караїмів «турецько–підданих» [2, арк. 32]. Отже, бачимо, що в обох випадках маємо справу з представниками не титульного, а упосліджених етносів Османської імперії, що вочевидь також обумовлювало їх прагнення здобувати освіту за кордоном.

Всі вище зазначені особи іноземних підданих належали до підданих держав, що у Першій світовій війні воювали проти Російської імперії. Тому відповідно до надзвичайного законодавства вони з початком війни підлягали звільненню, за винятком осіб, котрі мали слов'янське походження. Так само вдалось продовжити навчання тим австрійським або німецьким підданим, котрі перейшли у російське підданство. Проте нових осіб з цих країн до числа студентів ККІ (як і інших навчальних закладів підвладних Російській імперії українських земель) у роки Першої світової війни вже не поступало. Зазначу, що станом на вересень 1914 р. в інституті навчалось 14 таких осіб (з них 7 – піддані Німеччини, 6 – Австро–Угорщини і 1 – Туреччини) і їх було звільнено рішенням засідання правління цього вишу від 4 вересня 1914 р. з припискою, що вони звільняються на час війни, але при цьому виняток робиться для осіб слов'янського походження, які продовжували навчання [28, арк. 58], що й засвідчують вище наведені справи.

Закономірно було припускати, що більше осіб іноземних підданих, що вступали на навчання до ККІ, мало б походити з союзних Російській імперії держав у тій війні. Тим більше, що у випадку іноземних підданих, котрі викладали у ККІ, бачимо переважання громадян Франції та підданих Італії та навіть Японії [37]. Мені видається, що така невідповідність (за країною їх походження) між іноземцями, котрі працювали та навчалися у ККІ може бути пояснена лише тим, що студенти їхали для отримання знань, а не заробляння коштів. Відповідно, їм потрібно було обирати країну поближче до своєї батьківщини аби зменшити витрати. Тому в Київ і їхали головно студенти з сусідніх Австро–Угорської та Німецької імперій. До того ж більшість із них і так мешкали у межах українських земель, що перебували у складі Російської імперії – Поділля та навіть Київщини. Тож у такому випадку, а також у зв'язку із бажанням здобути саме вищу економічну освіту, логічним було обрати для навчання другий у Російській імперії та перший в Україні виш економічного профілю, яким і був ККІ [33, с. 18–19].

Щодо вихідців із країн, які у роки Першої світової війни належали до Антанти, вдалось виявити двох таких осіб – з Бельгії та Швейцарії.

Громадянин Бельгії – Моріс–Жан Франсуа–Марі Вей – поступив до ККІ у 1912 р. [15, арк. 22]. Середню освіту він завершив здобувати у Київському другому реальному училищі, в якому навчався у 1909–1912 рр. [15, арк. 24; 29, арк. 1–2]. Отже, можна припускати, що до цього він мешкав у Бельгії, де й народився 31.12.1892 р. [15, арк. 25зв]. Таке пізнє потрапляння до Російської імперії засвідчується й оцінками атестату училища по мовам, в якому зазначено, що російська мова була оцінена на «3», тоді як німецька на «4», а французька – на «5» [15, арк. 24]. З виписки про дітей його батьків слідує, що Ж.–М. Ф.–М. Вей мав ще двох братів, котрі також народились у Бельгії, та сестру, яка народилась у Києві 13(26).06.1904 р. [15, арк. 25зв], тобто до Києва його батьки переїхали незадовго до цього. Цей документ, як і інші були видані йому бельгійським консулом у Києві, що засвідчує перебування у місті та в цілому по українським губерніям певної кількості бельгійських підданих, так само як і зацікавленість Бельгії в економічних відносинах із цими землями.

В жовтні 1912 р. Ж.–М. Ф.–М. Вей прохав директора ККІ про надання посвідчення, що він перебуває у складі дійсних студентів. Це було необхідно для подання бельгійському консульству в Києві на предмет отримання звільнення від призову до бельгійської армії, якому він підлягав наступного року [15, арк. 21]. Це ж саме прохання було повторено і в грудні 1913 р. [15, арк. 20], а отже йти на військову службу він не збирався. Проте у 1914 р. розпочалась Перша світова війна у якій на боці Російської імперії та інших країн Антанти взяла участь і Бельгія. Враховуючи попереднє небажання служити лише патріотичним поривом можна пояснити зміну ставлення Вей до військової служби: 11.02.1915 р. Ж.–М. Ф.–М. Вей подав директору ККІ прохання про направлення всіх своїх документів до 1–го Київського військового училища, куди він бажав вступити [15, арк. 9]. 5.04.1915 р. Ж.–М. Ф.–М. Вей був виключений з інституту за несплату за навчання, але майже одразу подав заяву про вступ до військового училища [15, арк. 5], яка була підтримана і Бельгійським консульством у Києві [29, арк. 6]. Однак у червні 1915 р. з Головного управління військових навчальних закладів Російської імперії надійшла негативна відповідь на його прохання про вступ до військового училища як іноземного підданого, оскільки, як сказано у цьому документі, іноземні піддані могли «досягати військових звань у військах» [29, арк. 4]. В липні 1915 р. до директора ККІ звернулось Бельгійське консульство у Києві з проханням надати копію атестата про середню освіту Ж.–М. Ф.–М. Вей, що дозволяє йому зайняти молодший офіцерський чин у бельгійській армії до якої він призивається урядом [15, арк. 6]. Оскільки на цьому особова справа Ж.–М. Ф.–М. Вей в архіві інституту уривається, то можна припускати, що він таки вступив до діючої бельгійської армії.

Виявлені документи громадянина Швейцарії Отто–Жана Жака Семадені засвідчують, що він подав заяву про вступ до ККІ 5.08.1916 р. надавши атестат про закінчення у 1916 р. семи класів Київського реального училища св. Катерини [12, арк. 1]. В травні 1916 р. він отримав дозвіл на річне проживання у межах імперії з канцелярії київського губернатора у якому поряд з його зовнішніми прикметами, віком і віросповіданням було зазначено, що він мешкає у Києві [12, арк. 4]. Цікаво, що з копії атестату слідує, що він народився 31.08.1898 р. в Києві, але при цьому з усіх дисциплін лише з німецької та французької мов у нього значиться «5» [12, арк. 5, 6], а як відомо це офіційні мови Швейцарської конфедерації (поряд з італійською та ретророманською), а отже батьки спілкувались з ним цими мовами. З копії свідоцтва про народження та хрещення слідує, що батько О.–Ж. Ж. Семадені Бернардо Отто працював кондитером, а хресним батьком був родич його рідної матері Елізи Маргарити (в дівоцтві – Поцці) «кондитер Ернесто Андреа Поцці», хресною матір'ю – родичка його рідного батька «вдова кондитера Марія Семадені, уроджена Семадені», другим хресним – рідний брат «кондитер Рікардо син Бернарда Семадені», а другою хресною матір'ю – «дружина кондитера Ангелія Семадені, уроджена Шмідт» [12, арк. 8]. Приналежність всіх вище зазначених швейцарських громадян, котрі мешкали у Києві, до кондитерів підтверджує давні традиції цієї професії на їх батьківщині, що засвідчують й інші факти та сучасний стан кондитерської справи у Швейцарській Конфедерації, яка є визнаним лідером у виробництві високоякісної кондитерської продукції.

26.09.1917 р. О.–Ж. Ж. Семадені знов прохав зачислити його до студентів ККІ «оскільки з грудня 1916 р. мешкав у Швейцарії» і був поновлений [12, арк. 2]. Хронологічно останній документ з його особової справи – це відповідь з канцелярії «київського столичного отамана» від 27.08.1918 р. на подання Семанді заяви про надання нового посвідчення на право проживання у Києві [12, арк. 3]. Вочевидь, що падіння Гетьманату та відновлення хаосу в Україні змусили О.–Ж. Ж. Семадені повернутися додому.

На цьому перелік виявлених особових справ іноземців, котрі навчались у ККІ вичерпується. Безумовно, що враховуючи загальну кількість особових справ студентів цього вишу, які збереглися на сьогодні (а це до 40 тис. одиниць зберігання), потрібно продовження вивчення цього масиву. Однак і вже виявлені справи студентів–іноземців наводять на певні висновки.

По–перше, на навчання до ККІ вступали переважно вихідці з Австро–Угорської та Німецької імперій. Це пояснювалось тим, що ці країни були географічно найближчими до України і, відповідно, це зменшувало витрати на переїзд. Також переважання серед студентів–іноземців підданих Австро–Угорської та Німецької імперій може пояснюватись і меншим розміром вартості за навчання у ККІ, порівняно з іншими європейськими

вишами економічного профілю. Принаймні такою була ситуація при співставленні плати за навчання у ККІ та державних вишах Російської імперії [36]. Водночас ця тенденція була і проявом більш масштабного порядку – вона обумовлювалась особливо тісними економічними відносинами між підвладними Російській імперії українськими землями та Австро–Угорщиною і Німеччиною, оскільки більшість підданих цих країн, котрі навчалися у ККІ народились в Україні та походили з сімей купців. Водночас серед підданих Австро–Угорської та Німецької імперій, котрі навчалися у ККІ і особові справи яких вдалось виявити, наявне домінування слов'янських підданих цих держав, що також показово.

Оскільки ж серед викладачів ККІ, котрі мали іноземне походження, навпаки переважали громадяни Франції, то це дозволяє робити висновки про те, що для французів навчатись у ККІ було справою доволі коштовною. Тоді як вступ на навчання вихідців з Німеччини та Австро–Угорщини обумовлювався вище зазначеними чинниками. При цьому відмінне походження перешкоджало утворенню тісних взаємин між іноземними викладачами та студентами у ККІ, яке з початком Першої світової війни мало перерости у відкриті конфронтацію, оскільки Австро–Угорщина та Німеччина опинились на протилежному боці фронту. Тож це вилилось у хвилю цькувань, наклепів та відповідної пропаганди, що було властивим і для інших вишів [30, с. 650–670], та зрештою завершилось виключенням студентів–підданих ворожих країн з навчальних закладів, що передбачалось російським законодавством воєнного часу [32]. Показово, що з приходом німців в Україну навесні 1918 р. і протягом їх перебування у нас аж до кінця 1918 р. не спостерігалось фактів масових цькувань громадян ворожих Німеччині країн, що дозволяє вести мову про більшу поміркованість німецької політики, порівняно з російською у період Першої світової війни.

Також помітне абсолютне домінування серед іноземців, котрі навчалися у ККІ, вихідців з інших європейських країн, тоді як вихідці з Азії обмежувались виключно Османською імперією і були представлені її православною громадою або караїмами, котрі до того ж і мешкали в Україні. Тож їх вступ до ККІ був цілком закономірним. А сама ця тенденція лише додатково засвідчувала пріоритет західного вектору зв'язків України у сфері освіти та обопільність взаємин у цій сфері, що у свою чергу свідчить на користь традиційної приналежності України у першу чергу до європейського соціокультурного та економічного простору.

Список використаних джерел

1. 'Державний архів м. Києва', Ф.153, Оп.3, Спр.3692, 11 арк.
2. Там само, Оп.3, Спр.4233, 6 арк.
3. Там само, Оп.3, Спр.4950, 4 арк.
4. Там само, Оп.4, Спр.57, 12 арк.
5. Там само, Оп.4, Спр.818, 17 арк.

6. Там само, Оп.4, Спр.853, 7 арк.
7. Там само, Оп.4, Спр.855, 10 арк.
8. Там само, Оп.4, Спр.932, 8 арк.
9. Там само, Оп.4, Спр.2342, 14 арк.
10. Там само, Оп.4, Спр.4039, 4 арк.
11. Там само, Оп.5, Спр.6509, 10 арк.
12. Там само, Оп.5, Спр.7230, 8 арк.
13. Там само, Оп.5, Спр.9359, 14 арк.
14. Там само, Оп.6, Спр.205, 10 арк.
15. Там само, Оп.6, Спр.267, 28 арк.
16. Там само, Оп.6, Спр.328, 12 арк.
17. Там само, Оп.6, Спр.352, 22 арк.
18. Там само, Оп.6, Спр.574, 17 арк.
19. Там само, Оп.6, Спр.777, 15 арк.
20. Там само, Оп.6, Спр.906, 39 арк.
21. Там само, Оп.6, Спр.908, 42 арк.
22. Там само, Оп.6, Спр.942, 17 арк.
23. Там само, Оп.6, Спр.1060, 16 арк.
24. Там само, Оп.6, Спр.1097, 17 арк.
25. Там само, Оп.6, Спр.1101, 18 арк.
26. Там само, Оп.6, Спр.1410, 65 арк.
27. Там само, Оп.7, Спр.852, 89 арк.
28. Там само, Оп.8, Спр.823, 157 арк.
29. Там само, Оп.13а, Спр.48, 6 арк.
30. 'Alma mater. Університет Св. Володимира напередодні та в добу Української революції 1917–1920. Матеріали, документи, спогади', 2000–2001, Упоряд. В. А. Короткий, В. І. Ульяновський, Кн.1, К.: Прайм, 703 с.
31. Доунар–Запольскі, М., 2017. 'Выбране', Укладанне В. Лебедзевай, Мінск: Беларуская навука, 668 с.
32. 'Законы и распоряжения по обстоятельствам военного времени', 1914, К., 40 с.
33. 'Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана', 2016, К.: Логос Україна, 343 с.
34. Комар, ВІ., 2011. 'Концепції прометеїзму в політиці Польщі (1921–1939 рр.)', Івано–Франківськ: Місто НВ, 360 с.
35. Лебедзева, В., 2002. 'Юнацкія гады М. В. Доунар–Запольскага', Трэція Міжнародныя Доунараўскія читанні, Мінск, с.7–15.
36. Чуткий, АІ., 2013. 'Київський комерційний інститут: витоки та історичний поступ (1906–1920 рр.)', Ніжин: ПП Лисенко М. М., 524 с.
37. Чуткий, АІ., 2015. 'Невідомий аспект європейської співпраці України: праця громадян західноєвропейських держав в українських ВНЗ на початку ХХ ст.', Гілея, Вип.97 (№6), с.101–106.

References

1. 'Derzhavnyj arhiv m. Kyjeva (State Archives of Kyiv)', F.153, Op.3, Spr. 3692, 14 arc.
2. Tam samo (Ibid), Op.3, Spr.4233, 6 arc.
3. Tam samo (Ibid), Op.3, Spr.4950, 4 arc.
4. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.57, 12 arc.
5. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.818, 17 arc.
6. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.853, 7 arc.
7. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.855, 10 arc.
8. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.932, 8 arc.
9. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.2342, 14 arc.
10. Tam samo (Ibid), Op.4, Spr.4039, 4 arc.
11. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.6509, 10 arc.
12. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.7230, 8 arc.
13. Tam samo (Ibid), Op.5, Spr.9359, 14 arc.
14. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.205, 10 arc.
15. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.267, 28 arc.
16. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.328, 12 arc.
17. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.352, 22 arc.
18. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.574, 17 arc.
19. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.777, 15 arc.
20. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.906, 39 arc.
21. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.908, 42 arc.
22. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.942, 17 arc.

23. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.1060, 16 arc.
24. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.1097, 17 arc.
25. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.1101, 18 arc.
26. Tam samo (Ibid), Op.6, Spr.1410, 65 arc.
27. Tam samo (Ibid), Op.7, Spr.852, 89 arc.
28. Tam samo (Ibid), Op.8, Spr.823, 157 arc.
29. Tam samo (Ibid), Op.13a, Spr.48, 6 arc.
30. 'Alma mater. Universitet sw. Volodimira naperedodni ta w dobu Ukrainskoy revolyuzii. 1917–1920. Materialy, dokumenty, spogadu (Alma mater. St. Volodymyr University on the eve of the day of the Ukrainian Revolution of 1917–1920. Materials, documents, memoirs)', 2000–2001, *Uporjad. V. A. Korotkyj, V. I. Ul'yanovs'kyj, Kn.1, K.: Prajm, 703 s.; Kn.2, K.: Prajm, 697 s.*
31. Dounar–Sapolsky, M., 2017. 'Wibrane (Selected)', *Uporjad. V. Lebedsewoy, Minsk: Belaruskaya nawuca, 668 s.*
32. 'Sakony i rasporyageniya po obstoyatelstwam wojennogo wremeny (Laws and regulations on wartime circumstances)', 1914, K., 40 s.
33. 'Kijivskiy nazionalniy ekonomichniy universitet imeni Vadima Getmana (Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman)', 2016, K.: *Logos Ukraine, 343 s.*
34. Komar, WI., 2011. 'Konzeptii prometeizmu w polityzy Polchi (1921–1939 rr.) (Concepts of Prometheism in Polish politics' (1921–1939)), Iwano–Frankivsk: *Misto NW, 360 s.*
35. Lebedsewa, V., 2002. 'Junazkija gady M. V. Dounar–Sapolskaga (Adolescence M. V. Dounar–Zapolskoho)', *Treziya Mignarodnyja Dounaruskaya chitanni, Minsk, s.7–15.*
36. Chutkyi, AI. 2013. 'Kiewskiy komerzijniy institut: witoky ta istoricshniy postup (1906–1920 rr.) (Kyiv Commercial Institute: Origins and historical progress (1906–1920))', Nigin: *PP Lysenco M. M., 524 s.*
37. Chutkyi, AI. 2015. 'Newidomiy aspekt ewropejskoi spiwprazy Ukraine: prazyta gromadyan sahidnoevropejskich dergav w ukrajskich WNS na poschatku XX st. (Unknown aspect of European cooperation in Ukraine: the work of Western European citizens in Ukrainian universities at the beginning of the 20th century)', *Gileja, Wip.97 (№6), s.101–106.*

* * *